

Tietosuoja, tieto, kirjat, tietokirjat ja tiede

Pääkirjoitus

Matti Roitto & Petteri Impola

Laadukkaat tietokirjat ovat erinomainen asia. Niitä on miellyttävää lukea ja jotkut niistä viihdyttävät informoinnin ohella. Voisi jopa pohtia, että monella tapaa tietokirjat ovat ehkä tärkein olemassa oleva silta tutkijoiden, tutkimustiedon ja suuren yleisön välillä. Tietokirjat lisäävät parhaimmillaan tietoa ja ymmärrystä mitä erilaisimmista asioista. Sen lisäksi että niiden avulla popularisoidaan tutkimustietoa, osaltaan niillä myös rakennetaan kuvaa tiedosta, sekä tieteestä ja tieteenkuvasta. Tämä tuntuu välillä tiedekentällä valitettavasti unohtuvan. Ei tosin välttämättä ”kenttäväen” tieteentekijöiltä itseltään, vaan ohjaavia instrumentteja, rakenteita ja tiedepoliittista kulttuuria määritteleviltä toimijoilta.

Yhdellä tietokirjalla voi edelleen tavoittaa moninkertaisia lukijamääriä tieteellisiin artikkeleihin tai monografioihin verrattuna. Vaikka kirjojen kuolemasta on huhuttu ennen aikaisesti jo pidemmän aikaa, ei ilmiö näytä kuitenkaan olevan toteutumassa välittömässä lähitulevaisuudessa. Päinvastoin, kirjojen, erityisesti tietokirjojen ja asiaproosan myyntiluvutkin ovat olleet kasvussa. [1] Lisäksi ilmiönä esiin ovat jälleen kerran nousseet niin sanotut brainy books-kirjat, eli ajattelemaan haastavat isommat teokset, joissa tieteellekin löytyy parhaimmillaan paljonkin tilaa. Kärkipaikkaa pitävät melko perinteiseen tapaan erilaiset elämäkerrat ja niiden osalta muutama teos nostaa myyntilukuja ja myynnin keskiarvoja huikeasti.

Myös tieteilijöitä kannustetaan osallistumaan tiedon popularisoimiseen, kansantajuistamiseen ja informoimiseen sekä yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen. Tietokirjojen maailmassa nämä vaatimukset kohtaavat parhaimmillaan erinomaisen kätevästi. Joskus jopa jonkinlaista materiaalista hyvääkkin voi kertyä. Mahdollisten kirjoituskorvausten tai myyntitulo-osuuksien lisäksi esimerkiksi lainauskorvausten sisältäessä nyt myös tiedekirjastot, voi pienistäkin puroista kertyä mukava taloudellinen lisä ilman Tieto-Finlandia-palkintoa tai hittimyyntiäkin. Apurahoja on myös tällä saralla tarjolla.

Se merkittävämpi tehtävä, tiedonvälitys ja tieteen popularisointi, tiedekuvan kehittäminen ja ylläpito, on äärimmäisen tärkeä ja tieteen tekijöillä olisikin paljon annettavaa tällä saralla. Perustellun tieteelliset kriteerit täyttävän tutkimustiedon käyttäminen taitavasti ja laajemmin ymmärrettävällä tavalla on paitsi omanlaistaan ammattitaitoa, myös tärkeää yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen kannalta.

Kaikista resursseista yhä harvinaisemmaksi käyvää aikaa tällaiselle yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen tehtävälle, eli YVV:lle ei usein riitä. Myös muut voimavarat ovat nykivässä ja pätkivässä akateemisessa työmaailmassa kortilla. Olisi kuitenkin syytä yrittää muistaa, että tietokirjatyö on luonteeltaan sellaista yhteiskunnallista vuorovaikutusta, joka usein poikii lisää samaisia tehtäviä ja vaikutusmahdollisuuksia esiintymisten ja kommentoinnin myötä.

Tieteentekijöiden parissa populaaritiedon tuottamisen haasteet ovat olleet tiedossa jo pitkään. Kyseisillä julkaisuilla ei paljon kilpailluissa työn ja rahoituksenhauissa pisteitä ja siten menestystä tai työmahdollisuuksia kerätä. Tutkijan katoavista luonnonvaroista harvinaisin, aika, joutuu monesti kohdennetuksi erityisesti kansainväliseen tieteelliseen julkaisemiseen ja siinäkin määrän optimoimiseen. Jo tutkitun, kootun ja punnitun tiedon levittämiseksi, disseminaatiolle, jää yhä vähemmän tilaa, aikaa ja siksi valitettavasti myös kiinnostusta. Monille henkilöille tietokirjailijan status on kuitenkin haluttu meriitti ja tietokirjailijan kriteerejä sekä määrityksiä on jouduttu miettimään taholla jos toisellakin [2]. On hyvä, että tietokirjoja tehdään runsaasti, mutta hieman harmillisesti laaja kirjo yhdistettynä suureen volyymiin ja joukkoon erilaisia toimijoita tuo mukanaan myös haasteita. Niin kauan kuin tutkijoiden osallistuminen tähän toimintaan on vähenemään päin, on jossain määrin turhaa marista vaikkapa laatuongelmista. Tässä, jos missä omalla osaamisella ja osallistumisella voi vaikuttaa laajasti. Emme ole myöskään ainakaan tähän mennessä kuulleet yhdestäkään kustantajasta, jota ei lähtökohtaisesti kiinnostaisi hyvin kirjoitettu ja laadukas, esimerkiksi myös tieteelliset mitat täyttävä tietokirja.

Viime aikoina tietokirjoistakin kertoviin otsikoihin on noussut tai on nostettu esiin myös osin teknisiinkin laatukriteereihin liittyviä epäkohtia ja tiedonhankinnan perustaitoihin ja hyvän tieteellisen tavan ja toisten työn tunnustamiseen liittyviä erilaisia ongelmia. Ne tuntuvat jopa uskomattomalta suhteessa siihen jatkuvaan etiikka-, moraali-, lähde-, tietosuoja-, plagiaatintunnistus-, ynnä muu koulutuksen ja keskustelun määrään mitä on tarjolla. Teknisiin haasteisiin ja laadunvalvontaan on tarjolla työkaluja todella paljon. Turnitin, Urkund ja monet muut -tunnistusjärjestelmät ovat tiedemaailmassa arkipäiväisessä käytössä, jo ihan ”perinteisestä” manuaalisesta googlaamisesta puhumattakaan. Lisenssiasiat ja mahdollinen metatiedon keruu (taustalla hypoteettinen tiedon myyminen ulkomailla ja ulkomaisen lainsäädännön piirissä) ovat ongelma, joista soisi näkevänsä lisää perusteltua pohdintaa, mutta kaupallisesti toimivien, arvonsa tuntevien kustantajien ei luulisi kärsivän kohtuuttomasti näiden järjestelmien käyttöönottamisesta. Toivoakseni niitä jo olisikin käytössä. Laatu ei ole, tai sen ei pitäisi olla koskaan huono myyntivaltti. Toisaalta kaikkea ei voida jättää myöskään yksin sen varaan, että kustannustoimittaja on valppaana. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeistuksen lukemisellakin päästään jo yleensä pitkälle:

Tutkijat ottavat muiden tutkijoiden työn ja saavutukset asianmukaisella tavalla huomioon niin, että he kunnioittavat muiden tutkijoiden tekemää työtä ja viittaavat heidän julkaisuihinsa asianmukaisella tavalla ja antavat heidän saavutuksilleen niille kuuluvan arvon ja merkityksen omassa tutkimuksessaan ja sen tuloksia julkaistessaan (Hyvä tieteellinen käytäntö, TENK; Ks. myös Karonen 2017).

Loistavia eväitä aineisto- ja viittauskäytänteiden täsmentämiseen tarjoaa myös Tietoarkisto, jonka aineistonhallinnan käsikirja on vapaasti saatavilla verkossa [3].

Näistä asioista olisi hienoa nähdä enemmän laadukasta julkista keskustelua ja kaikkia palvelevia ulostuloja esimerkiksi tietokirjallisuuden professuurin oppituolin suunnalta ja merkittävilä kotimaisilta tietokirjakustantamoilta pienempiäkään unohtamatta.

Tieteellisen tutkimuksen puolella aineiston hallinnasta, sen suunnittelusta, tutkimusetiikasta, moraalista, tietosuojasta ja tunnisteista anonymisointeinen on keskusteltu jo pidemmän aikaa. EU:n yleinen tietosuoja-asetus ja siitä pohjautuva tietosuojalainsäädännön uudistus (EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EU) 2016/679; Tietosuojalaki 1050/2018; Vertaa myös Kokko 2017a) siirsi keskustelun aivan uudelle intensiteetitasolle, tosin pääpainoltaan juridiikkaan liittyen. Vaikutukset tutkimuksen tekemiseen ovat kuitenkin kauaskantoisia. Mekin olemme konsultoineet erilaisia asiantuntijoita TENK:istä Tietoarkiston huipputaitavaan henkilökuntaan, ja eettisten toimikuntienkin näkemyksiä on kuultu. Koulutuksissa on istuttu ja pohdintaa on riittänyt. Selväksi on ennen kaikkea tullut se, kuinka moneen asiaan tutkija joutuu varautumaan eettisesti, moraalisesti ja juridisesti voidakseen tehdä tutkimusta, jossa käsitellään esimerkiksi yksityishenkilöihin liittyviä tietoja ja suoria tai epäsuoria tunnisteita. Näistäkin seikoista, vaatimuksista ja pelisäännöistä olisi hyvä keskustella myös tietokirjapuolella.

Erityisesti hyvin myyvien elämäkertojen ja toisaalta muidenkin henkilötietojen, tunnisteiden ja muun kanssa vähintään epäsuorasti operoivien tietoteosten osalta on näkynyt sängen paljon arveluttavaa, skandaalihakuista tai menneisyydellä mässäilevää materiaalia (Tutkijan vastuullisuudesta tutkimuskohdetta ja menneisyyttä kohtaan, ks. Vainio-Korhonen 2017; Frigren 2017). Myös muita haasteita ja ehkä puutteitakin ilmennyt. Erään paljon julkisuutta saaneen, yhtä lailla paljon julkisuutta saaneen näyttelijä-laulaja-taiteilijan, elämäkerran puinnista on jo kirjoitettu enemmän kuin tarpeeksi – paitsi sen epäsuorien tunnisteiden ja henkilökohtaisten arkaluontoisten tietojen käsittelemisen osalta. Kaikki teosten sivuilla esiintyvät henkilöt eivät välttämättä ole (enää) julkisuuden henkilöitä tai yleinen etu ei vaadi esimerkiksi heidän seksuaalisen toimintansa eksplisiittistä esittelyä. Jokaisen (tieto)kirjailijan kannattaisi lukea suosituksia siitä, kuinka kauan edesmenneen henkilön yksityiselämään liittyviä asioita olisi esimerkiksi läheisten vuoksi käsiteltävä suurella varovaisuudella ja huolella. (Aineistonhallinnan käsikirja; Kokko 2017b.) Askel fiktiosta faktaan voi tuoda eteen asioita, joihin olisi syytä perehtyä. Autofiktio on tietysti vielä oma asiansa.

Arkaluontoisten asioiden käsittelyssä myös epäsuorien tunnisteiden, eli sellaisten tietojen, joiden perusteella henkilön voi kyetä tunnistamaan asioita yhdistelemällä, eettinen ja moraalinen käsittelytapa on syytä hallita. Esimerkiksi Ulkoministeriön

konsulipalveluiden historiikki pulaan joutuneista suomalaisista oli hiuksia nostattavaa lueskeltavaa. Hädällä ja huolella mässäily, tirkistely tai epäsuorien tunnisteiden tiputtelu mahdollisesti yhä keskuudessamme olevista ihmisistä ei ollut kovin eettistä. Tässä kirjoittaja on myös korostanut tutkijan positiotaan, joten olisi lupa odottaa enemmän. Näitä asioita ei kannata jättää hautumaan tai muhimaan, vaan ne kannattaa käydä läpi ja siten osaltaan parantaa entisestään ihmisiä yhä enemmän kiinnostavan tietokirjallisuuden laatua. Tietokirjallisuus on niin tärkeä asia, että siitä kannattaa pitää huolta ja kantaa vastuuta, osaltaan paitsi kustantajien ja muiden kirjoittajien, myös tieteilijöiden.

J@rgoniaan arvioitavaksi valittavat teokset edustavat niin uusinta tutkimuskirjallisuutta kuin osaltaan merkittäviä tietokirjoja. Tietokirjojen kohdalla on pääosin painotettu erityisesti sellaisten kirjojen valitsemista, joiden kirjoittajina ovat ammattitutkijat, jotka ovat julkaisseet merkittävää ja ”kovaa” tutkimusta. Arvioitavaksi päätyy harvemmin tietokirjaa kirjoittajalta, joka ei tietokirjailun ulkopuolella ole aktiivinen tutkija ja julkaisija. Poikkeuksia kuitenkin tehdään lehden alaan liittyviä aiheita käsittelevien, syystä tai toisesta erityisen kiinnostavien tai merkittävien tietokirjojen osalta. Pelkälle paljastelulle, tai itsetarkoitushakuiselle kohauttelulle tilaa ei kannata tuhlata, niin paljon ilmestyy oikeasti laadukasta tutkimusta ja tietokirjoja. Lehden näkökulmasta on hienoa, että varteenotettavat tutkijat saavat tietokirjoista tehtyjen kirja-arvioiden perusteella näkyvyyttä ja kommenttia tutkimuksilleen. On oikeutettua päästä tutkijana ääneen myös laajemman yleisön suuntaan, tiedemonografioiden ja artikkelisumien takaa. Samalla voidaan arvioida heidän onnitumistaan tiedon popularisoijina.

J@rgonian toimituskunta toivottaa lukijoilleen ja kirjoittajilleen kiintoisia lukuhetkiä, tiedollista ja vastuullista kritiikkiä ja ennen kaikkea hyvää joulua 2019!

Päätoimittaja, FT Matti Roitto, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Toimitussihteeri ja kirja-arviovastaava, FM, väitöskirjatutkija Petteri Impola, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Viitteet

[1] Katso esimerkiksi kirjakauppaliiton tilastoja, *Kirjakauppaliitto*.

<https://kirjakauppaliitto.fi/kirja-ala-suomessa/tilastotietoja/>. [Haettu 20.12.2019]

[2] Vertaa esimerkiksi, Jäsenkriteerit. *Suomen tietokirjailijat ry*.

<https://www.suomentietokirjailijat.fi/kirjailijalle/jaseneksi-liittyminen/jasenkriteerit.html>. [Haettu 20.12.2019]

[3] Aineistonhallinnan käsikirja, *Tietoarkisto*.

<https://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/tunnisteellisuus-ja-anonymisointi.html>.

[Haettu 20.12.2019]

Lähteet ja kirjallisuus

Aineistonhallinnan käsikirja, *Tietoarkisto*.

<https://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/tunnisteellisuus-ja-anonymisointi.html>.

[Haettu 20.12.2019]

EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EU) 2016/679, annettu 27 päivänä huhtikuuta 2016, luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuojat-asetus), *EUR-Lex*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>. [Haettu 20.12.2019]

Frigren, Pirita. 2017. Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola, 51–70. Helsinki: Gaudeamus.

Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK), *Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)*.

<https://www.tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanto>. [Haettu 20.12.2019]

Jäsenkriteerit. *Suomen tietokirjailijat ry*,

<https://www.suomentietokirjailijat.fi/kirjailijalle/jaseneksi-liittyminen/jasenkriteerit.html>. [Haettu 20.12.2019]

Karonen, Petri. 2017. Tutkimuskirjallisuuteen viittaamisen etiikka. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola, 136–138. Helsinki: Gaudeamus.

Kokko, Marja. 2017a. Henkilötiedot ja tieteellinen tutkimustoiminta. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola, 48–50. Helsinki: Gaudeamus.

Kokko, Marja. 2017b. Henkilötiedot historiantutkijan työprosessissa. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola, 71–73. Helsinki: Gaudeamus.

Tietosuojalaki 1050/2018, *FINLEX*.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20181050>. [Haettu 20.12.2019]

Tilastotietoja. *Kirjakauppaliitto*. <https://kirjakauppaliitto.fi/kirja-ala-suomessa/tilastotietoja/>. [Haettu 20.12.2019]

Vainio-Korhonen, Kirsi. 2017. Vastuullinen historia. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola, 29–47. Helsinki: Gaudeamus.